
Crisis en genocide in Joegoslavië, 1985-1995

Ton Zwaan

*‘Lieve Mimmy,
Er zijn weer journalisten, verslaggevers en cameramensen. Ze schrijven, maken foto’s en films en dat gaat allemaal naar Frankrijk, Italië, Canada, Japan, Spanje en Amerika. Maar jij en ik, Mimmy, wij gaan nergens heen. Wij blijven hier, wachten af en houden elkaar gezelschap. Sommige mensen vergelijken me met Anne Frank. Dat maakt me bang, Mimmy. Ik weet hoe het met haar is afgelopen en dat wil ik niet.’¹*

Zlata, 12 jaar

Deze vergelijking met Anne Frank is misschien niet terecht, maar maakte Zlata wel in één klap beroemd. Zelfs toen Sarajevo nog onder vuur lag, werd ze opgezocht door journalisten en verslaggevers, en werden delen van haar dagboek gepubliceerd. Dankzij haar succes als schrijfster werden Zlata en haar familie ‘gered’ door haar uitgever en veilig naar Parijs gebracht.

De ondertekening van het Genocideverdrag
door Joegoslavië, 1948
Bron: Verenigde Naties

Inleiding

De oorlog in Joegoslavië voltrok zich voor het oog van de wereld en de beelden werden overal uitgezonden. Iedereen kon op televisie zien welke wreedheden er plaatsvonden, maar niemand greep in. Dat lag ook aan de complexe achtergronden van de burgeroorlog. Men zag Serviërs vechten tegen Bosnische en Kroatische moslims, Kroaten tegen Serviërs en Bosnische moslims en Bosnische moslims tegen Kroaten en Serviërs. En dat op het grondgebied van de voormalige Socialistische Federale Volksrepubliek Joegoslavië, een smeltkroes van — op het oog tenminste — vreedzaam samenlevende etnische bevolkingsgroepen.

1. Historische achtergrond

Om het conflict te kunnen begrijpen, moeten we eerst iets weten over de geschiedenis van Joegoslavië. De zes republieken van de federale staat — Slovenië, Kroatië, Bosnië en Herzegovina, Servië, Montenegro en Macedonië — deelden een gecompliceerd en vaak gewelddadig verleden. Factoren die bijdroegen aan het einde van Joegoslavië waren het machtsvacuüm dat ontstond na 1980, de ernstige politieke en economische problemen (zoals de kwestie van meervoudige nationaliteiten), de ineenstorting van het communisme in de buurlanden en in Joegoslavië zelf en de daaropvolgende opkomst van het extreem nationalisme, de polarisatie en het uiteenvallen van het geweldsmonopolie.

Joegoslavië, een land met zo'n 24 miljoen inwoners dat ongeveer zeven keer zo groot was als Nederland en half zo groot als Frankrijk, bestaat niet meer. Nadat het zich in minder dan 75 jaar op een moeizame, tragische en turbulente manier had ontwikkeld tot een unie van min of meer autonome staten, stortte het binnen een decennium ineen. De beslissende fase speelde zich af tussen 1985, toen steeds duidelijker werd dat het land uiteen dreigde te vallen, en 21 november 1995, de datum waarop het Verdrag van Dayton een einde maakte aan drieënhalf jaar geweld in Bosnië en Herzegovina.

1.1 Tussen het Osmaanse Rijk en Oostenrijk-Hongarije

Het gebied dat na de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) Joegoslavië ging heten, was in de eeuwen daarvoor een klassiek voorbeeld van een betwist grensterritorium. Naast de oorspronkelijke etnische bevolkingsgroepen, ieder met hun eigen cultuur, leefden er zowel christenen als moslims. Bovendien verdeelden het westelijke rooms-katholieke christendom en het oostelijke orthodoxe christendom de twee grootste bevolkingsgroepen, de Kroaten en de Serviërs. In deze regio ging 'Europa' geleidelijk over in 'het Oosten', waar het Osmaanse Rijk en Oostenrijk-Hongarije regelmatig in oorlogen verwickeld waren. Tussen het einde van de veertiende eeuw en het einde van de vijftiende eeuw veroverde het Osmaanse Rijk een groot deel van de Balkan, waaronder Macedonië, Servië, delen van Montenegro en Bosnië en Herzegovina, maar niet Kroatië en Slovenië. Deze laatste twee behoorden tot het keizerrijk Oostenrijk-Hongarije.

De legers van het Habsburgse Rijk en het Osmaanse Rijk ronselden beide hun rekruten onder de plaatselijke boerenbevolking. In de 19e eeuw werd het Osmaanse Rijk uit de Balkan verdreven, waarbij menige bloedige strijd werd geleverd. Dit mondde uit in de oorlogen van 1912 en 1913. Er vielen talloze doden aan beide kanten, en ook de burgerbevolking werd zwaar getroffen.

Zonder de bescherming van een betrouwbare overheid was de boerenbevolking op zichzelf aangewezen voor het verdedigen van hun leven, bezittingen en eer. Dat leidde tot talloze bloedveten, vendetta's en berovingen. Generaties lang leefde de bevolking, die voornamelijk op het platteland woonde, in zware en gewelddadige omstandigheden. Een blik op de geschiedenis leert dat de regio in een periode van 150 jaar nauwelijks vrede kende. De geweldscultuur uitte zich in agressieve mannelijke idealen, waarbij een krijgscultuur werd gecombineerd met een voorliefde voor wapens. Het vaardig hanteren van wapens werd hoog gewaardeerd. De bevolking kon en wilde geweld gebruiken, en wraak werd met wraak vergolden. Daardoor was men vaak min of meer ongevoelig voor geweld geworden.

1.2 De staat van Slovenen, Kroaten en Serven

Na de Eerste Wereldoorlog ontstond de staat Joegoslavië, destijds aangeduid als de Staat van Slovenen, Kroaten en Serven. Het land bestond uit gebieden en bevolkingsgroepen met een veelheid van etnisch-culturele en politieke tradities. Grote delen van het nieuwe koninkrijk hadden tot de twee uiteengevallen rijken behoord en waren tussen 1914 en 1918 in oorlog met elkaar geweest. Daarom twijfelden diverse deskundigen destijds aan de levensvatbaarheid van de nieuwe staat van Slovenen, Kroaten en Serven. Het voormalige koninkrijk Servië verwierf een dominante positie binnen de nieuwe staat. De Servische elite werd de elite van het nieuwe koninkrijk en de hoofdstad van Servië — Belgrado — werd bovendien de hoofdstad van de nieuwe staat. Servische troepen bezetten in 1918 en 1919 het volledige grondgebied van het nieuwe Joegoslavische koninkrijk, met een ondergeschikte bijdrage van Kroatische en Sloveense militairen.

124 Daardoor heerste bij een aanzienlijk deel van de niet-Servische bevolking, met name in Slovenië en Kroatië, het gevoel dat ze door Servië waren geannexeerd. Het harde Servische beleid zorgde voor nog meer wrevel onder Kroaten en Slovenen, die zichzelf cultureel superieur achtten aan de Serviërs. De Serviërs hadden in de oorlog echter heldhaftig gevochten en daarbij zware verliezen geleden. Die opofferingen werden door de Kroaten en Slovenen niet altijd op waarde geschat. De Serviërs stoorden zich aan deze ‘ondankbaarheid’, wat tot nog meer spanningen leidde.

De nieuwe staat ontwikkelde zich al snel van een zwakke democratie tot een autoritaire monarchistisch-militaristische dictatuur. Het grootste deel van de bevolking had nauwelijks enige invloed op de bestuursvorm en de politieke autonomie van de staat in het interbellum was aanzienlijk.² Daardoor had de elite veel macht en vrijheid van handelen, zonder dat men verantwoordelijkheid hoefde af te leggen aan het volk. De heersende macht tolereerde eenvoudigweg geen politieke oppositie. Dat leidde tot politiek geweld, terroristische aanslagen en een aantal opstanden onder de boerenbevolking. Duizenden mensen werden om politieke redenen opgesloten. Een ander belangrijk kenmerk van deze nieuw gevormde staat was dat het volk zichzelf er nauwelijks mee kon identificeren. Hoewel het Joegoslavische nationalisme en patriottisme van staatswege werden opgelegd, bleef de verdeeldheid onder de diverse etnische groepen bestaan.

1.3 Tweede Wereldoorlog

De gewelddadige Duitse invasie in april 1941 zorgde voor nog meer interne conflicten en strijd. Daarbij kwam naar schatting een miljoen mensen om, van wie mogelijk 300.000 alleen al in Bosnië en Herzegovina. Individuele en collectieve herinneringen aan die tijd speelden een belangrijke rol tijdens de crisis in de jaren '90.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog vochten bewapende groepen met uiteenlopende ideologieën en etnische achtergronden zowel tegen elkaar als tegen de Duitse bezetter. Kroatische fascistten (de Ustaše) voerden daden van genocide op Serviërs en Joden uit, en begingen wreedheden tegen zigeuners, communisten en politieke tegenstanders. De nationalistische en royalistische Servische Četniks maakten zich eveneens schuldig aan talloze massamoorden. Intussen vochten de communistische partizanen tegen beide partijen. Dankzij de steun van de geallieerden kwamen ze na de oorlog als overwinnaar uit de strijd. De partizanen slachtten vervolgens op grote schaal Ustaše en Četniks af, en in de eerste jaren na de oorlog werden tienduizenden politieke tegenstanders uit de weg geruimd. Vanaf 1945 leidde de partizanenleider Josip Broz Tito het land als socialistische eenheidsstaat.³

1.4 Maarschalk Tito

De federale en communistische ‘volksrepubliek’ hield de vooroorlogse machtsstructuren grotendeels in stand. Joegoslavië werd geen pluralistische democratie of rechtsstaat, maar een communistisch-militaristische dictatuur. Tegenstanders of vermeende tegenstanders werden

door de partij — die later de Communistenbond werd genoemd — op grondige en meedogenloze wijze aangepakt.

De nieuwe communistische staat bouwde een omvangrijk onderdrukingsapparaat op met een machtige geheime dienst (naar het voorbeeld van de Sovjet-Russische NKVD), een grote politiemacht en een enorm leger. De suprematie van de partij en het monopolie op het machtsapparaat van de partijstaat werden door deze instellingen in stand gehouden. Het oude koningshuis werd vervangen door een meer gecentraliseerde overheid waarin Tito de alleenheerser was. De inmiddels communistische politieke elite bepaalde wat er gebeurde. Oppositie werd nauwelijks geduld en de politieke invloed van de bevolking werd tot een minimum beperkt.

2. Nationalisme en de toenemende polarisatie

2.1 De kwestie van de nationaliteiten

Tito en de andere centrale en republikeinse leiders in de nieuwe Joegoslavische federatie waren zich terdege bewust van de precare ‘nationaliteitenkwestie’. Aanvankelijk werden ‘collaborateurs’, ‘fascisten’, ‘royalisten’, ‘nationalisten’ en ‘antirevolutionairen’ nog vervolgd. Aan de ene kant werd rekening gehouden met de ‘nationale’ gevoelens van de belangrijkste etnische groepen onder de bevolking. Zo moesten in overheidsorganisaties en bestuurlijke en culturele instellingen de verschillende etnische groepen zijn vertegenwoordigd. Dit concept van ‘dubbele soevereiniteit’ werd zowel voor de diverse republieken als voor de afzonderlijke ‘naties’ gehanteerd. Daar staat tegenover dat politieke en culturele manifestaties met een nationalistisch tintje verboden waren, behalve als ze officieel waren toegestaan (traditionele kostuums, muziek, liederen, etc.). Politiek-nationalistische activiteiten waren absoluut taboe. Het officiële motto was ‘Broederschap en eenheid’, maar ‘Verdeel en heers’ zou passender zijn geweest.

Een overweldigende meerderheid noemde zichzelf nog steeds Sloveen, Serviër, Kroaat of moslim. Het proces van nationale eenwording verliep dan ook uiterst moeizaam en de bevolking kon zich nauwelijks met het land identificeren, ook al omdat de onderlinge verschillen tussen de etnische groepen te groot waren. De nationaliteitenkwestie was nooit onderwerp van publieke discussie, omdat daarvoor de politieke, culturele en intellectuele vrijheid ontbrak. Bovendien slaagde de bevolking er nooit echt in de collectieve en individuele trauma’s als gevolg van de recente oorlogen te boven te komen. Uiteindelijk zou dit eind jaren ’80 tot een politiek van meedogenloze onderdrukking leiden.

In 1980 overleed maarschalk Tito op 87-jarige leeftijd, de Joegoslavische ‘president voor het leven’. Hij had geen opvolger aangewezen en liet het land in grote problemen achter. Niet alleen ontstond er een machtsvacuüm, was er discussie over de mate van centralisatie en was de nationaliteitenkwestie nog niet opgelost, ook waren er grote economische problemen. Deze vier kwesties, die in diverse opzichten met elkaar samenhangen, stelden de Joegoslavische leiders voor schier onoplosbare problemen. Bovendien werd de situatie in de loop van de jaren ’80 in twee opzichten nog slechter. Het eerste betrof een interne kwestie, namelijk de steeds sterker

126 wordende roep van diverse groepen en partijen om meer politieke en economische autonomie. Het tweede probleem was extern: de snel veranderende internationale verhoudingen, voornamelijk als gevolg van de ineenstorting van het communisme in Europa en het einde van de Koude Oorlog.

2.2 Tekenende van crisis

Een van de eerste voortekenen van de crisis in Joegoslavië na 1980 was de groeiende drang naar autonomie onder de Albanen in de zuidelijke provincie Kosovo. In de praktijk werd Kosovo al bestuurd door een overwegend Albanese communistische elite — de bevolking van de provincie bestond voor zo'n 90% uit Albanen — maar nu eiste men ook onafhankelijkheid van Servië en dezelfde status als de zes republieken. Veel Serviërs beschouwden Kosovo echter als een integraal en onlosmakelijk deel van Servië.

In het najaar van 1981 werd de Albanese onafhankelijkheidsbeweging, die de steun genoot van grote delen van de Albanese bevolking in de provincie, hardhandig de kop ingedrukt door de politie en het federale leger van het nationalistische Servische bestuur. In 1989 was er van de autonome status van Kosovo niets meer over. Daaruit bleek dat het de heersende Joegoslavische en Servische leiders begin jaren '80 aan capaciteiten, durf en verbeeldingskracht ontbrak om anders dan met harde hand te reageren op de sterker wordende roep om meer vrijheid.

Als reactie op het onafhankelijkheidsstreven ontstond er in Kosovo een Servische etnisch-nationalistische beweging onder de Servische en Montenegrijnse minderheid. In propaganda-materiaal werden de Albanen afgeschilderd als primitieve barbaren die expres veel kinderen namen om andere rassen in aantal te overtreffen. Ze zouden hardwerkende Servische en Montenegrijnse boeren willen doden, hun land afpakken en hun vrouwen verkrachten. Albanen zouden zich willen afscheiden van Servië en zich bij Albanië willen aansluiten. Hoewel er nauwelijks bewijs bestond voor deze aantijgingen, voedden ze de heersende gevoelens van angst en onveiligheid onder de lokale Servische bevolking.

Dit mechanisme van polarisatie zou zich in de decennia die volgden nog vaak herhalen in Joegoslavië. Als gevolg van de toenemende instabiliteit en onveiligheid begonnen bevolkingsgroepen elkaar als bedreigend en zichzelf als slachtoffers te beschouwen. Dergelijke angstgevoelens leidden doorgaans tot een bekrompen en beeldbevestigend beeld van de werkelijkheid, waarin de 'vijand' alleen met geweld kan worden bestreden.

3. Het Servisch Memorandum

In 1986 stelde een groep Servische intellectuelen en schrijvers van de Servische Academie van Wetenschappen en Kunsten (SANU) in Belgrado het zogeheten SANU-Memorandum, ook wel Servisch Memorandum, op. Dit document schetste een radicale etnisch-nationalistische visie op de positie van Servië binnen Joegoslavië. Onder het bewind van Tito waren de Serviërs altijd

slecht behandeld, zo vonden de opstellers. De Serviërs waren van mening dat ze de grootste militaire bijdrage hadden geleverd aan beide wereldoorlogen en zwaarder dan andere bevolkingsgroepen hadden geleden. Hoewel ze de oorlog hadden gewonnen, hadden ze de vrede verloren: Servië werd gezien als het slachtoffer van een voortdurende politieke en economische discriminatie door Slovenen en Kroaten binnen de federatie. Serviërs die buiten Servië zelf leefden, met name in Kroatië en Kosovo, waren straatarm. Deze Serviërs zouden in groot gevaar zijn en met uitroeiing worden bedreigd. Het oplossen van de Servische ‘nationale kwestie’ moest onmiddellijk de hoogste politieke prioriteit krijgen, anders waren de gevolgen niet te overzien.

Volgens het memorandum was het ideaal van een onafhankelijk Groot-Servië nog steeds een verdedigbaar streven. Er stond in dat ‘het voortbestaan en de ontwikkeling’ en de ‘territoriale eenheid’ van de Serviërs alleen kon worden gegarandeerd als alle Serviërs binnen één Servische nationale staat werden verenigd. ‘Het is het historische en democratische recht van het Servische volk om haar nationale integriteit volledig tot zijn recht te laten komen, ongeacht de republiek of provincie waarin ze wonen.’ Dit betekende een rechtstreekse aanslag op de fundamenteën van de Joegoslavische staat en op het principe van ‘Joegoslavisme’.

Fragmenten uit het Servisch Memorandum:

‘De houding van de machthebbers en de autoriteiten in Kosovo ten aanzien van het geweld tegen de Servische bevolking is veelzeggend. Het verzwijgen of goedpraten van deze misdaden, het achterhouden van de volledige waarheid en de vertragingstactiek bij onderzoek en vervolging werken grote en kleine terreurdaden in de hand en schetsen tegelijkertijd een onjuist en te rooskleurig beeld van de gebeurtenissen in Kosovo. Bovendien worden er voortdurend politieke excuses bedacht voor het geweld tegen de Serviërs en de veronderstelde wederzijdse haat, intolerantie en wraakgevoelens, terwijl we ook steeds vaker horen over de zogenaamde activiteiten van een “externe” vijand van buiten de provincie, namelijk het Servisch nationalisme uit Belgrado.’ [...]

‘De economische ondergeschiktheid van Servië kan alleen volledig worden verklaard door ook te wijzen op de politieke tweederangs status waar alle andere relaties uit voortkomen. Voor de Communistische Partij van Joegoslavië (CPJ) stond de economische hegemonie van de Servische natie tussen de twee wereldoorlogen niet ter discussie, hoewel de industrialisatie in Servië langzamer verliep dan gemiddeld in Joegoslavië. Deze ideologie voedde de overtuigingen en handelingen die een cruciale invloed hadden op latere politieke gebeurtenissen en op de relaties tussen de diverse gemeenschappen.’ [...]

‘De Servische Academie van Wetenschappen en Kunsten wil nogmaals benadrukken dat zij bereid is alles te doen wat in haar vermogen ligt om te helpen bij het uitvoeren van de cruciale taken en het nakomen van de historische plichten die onze generatie te wachten staan.’

128 Het Memorandum sprak veel Serviërs aan, uit alle lagen van de bevolking en zowel binnen als buiten de partij. De Servische partijleider Slobodan Milošević was zich hier terdege van bewust en nam de ideologie van het Memorandum grotendeels over in zijn eigen programma. Vervolgens wist hij andere communistische leiders in Servië ten val te brengen en zijn eigen machtspositie en die van zijn naaste medewerkers en bondgenoten te verstevigen. Daarnaast bracht hij een proces op gang dat leidde tot een etnisch-nationalistische heroriëntatie, het streven naar eenheid en een hernieuwde centralisatie in Servië. Daarbij werden weinig middelen geschuwd. Zijn beleid werd gekenmerkt door politieke intriges en zuiveringen binnen de partij, hij organiseerde perscampagnes, manipuleerde tv-programma's en ensceneerde massademonstraties. Voor dat doel werd 'de massa' met bussen door heel Servië vervoerd en op dezelfde wijze ingezet voor manifestaties in andere republieken.

Kosovo Polje, april 1987

De communistische leider Slobodan Milošević had zich nog nauwelijks uitgesproken over het Servisch nationalisme. Tot het moment dat hij afreisde naar het historische Kosovo Polje, waar ooit de Slag op het Merelveld had plaatsgevonden. Hier sprak hij de Serviërs toe tijdens een geënceneerde demonstratie:

'Kameraden, kameraden.'

Iemand in het publiek riep: 'De Albanezen vallen ons lastig. We worden in elkaar geslagen. Luister nou! Ze slaan ons in elkaar!'

Milošević sprak daarop de dreigende woorden die het keerpunt in zijn carrière als Servische leider zouden markeren: 'Niemand mag nog het lef hebben om jullie ooit in elkaar te slaan!'

Later zei hij tegen het publiek:

'Dit is jullie land. Het zijn jullie akkers, jullie tuinen, hier liggen jullie herinneringen. Je verlaat je land toch niet omdat je het hier moeilijk hebt en wordt onderdrukt? Je moet hier blijven, al was het maar voor je voorouders en nakomelingen. Als je gaat, beschaam je je voorouders en stel je je nakomelingen teleur. Kameraden, ik zeg niet dat jullie moeten lijden en een voor jullie onbevredigende situatie moeten accepteren. Integendeel: jullie moeten er zelf iets aan doen.'⁴

Etnisch-nationalisme werd niet langer ontmoedigd, maar was nu een uitgesproken politieke prioriteit. De communistische ideologie had plaatsgemaakt voor de radicale ideologie van het Servisch nationalisme. De massa werd nu op pseudo-democratische, populistische wijze gemobiliseerd. Dit proces van polarisatie ondermijnde de Joegoslavische federale staat nog verder. En hoewel er in Servië ook gematigden en liberalen waren die protesteerden tegen de nationalistische koers, was hun stem te zwak om het oprukkende nationalisme een halt toe te kunnen roepen.

Het Servische nationalisme leidde tot reacties in de andere republieken. Kort na de publicatie van het Memorandum verscheen 'Bijdragen aan het Sloveense nationale programma' in Slovenië. Het

Koppen in de Servische pers: 'Wetenschappelijke conferentie "Genocide op de Serven tijdens de Tweede Wereldoorlog" is gisteren afgerond in de Servische Academie voor Kunst en Wetenschap', 'Het Kwaad moet ons waarschuwen'
Bron: Politika Ekspres, 26 oktober 1991, p.15

document riep op tot het sluiten van de Sloveense gelederen, bekritiseerde het communisme, sprak schande van de grote economische en financiële bijdrage van Slovenië aan de federatie en stelde dat het misschien beter was als Slovenië zich zou afscheiden van Joegoslavië. Deels onder de zware druk van Belgrado en het nationale leger JNA (*Jugoslovenska Narodna Armija*) verwierpen de Sloveense communistische leiders de ideeën aanvankelijk. Onder invloed van het groeiende Servische nationalisme ontstond er echter een toenadering tussen het communistische establishment en de dissidente elite in Slovenië. De ontwikkelingen volgden elkaar snel op. Eerst besloten de leiders tot de invoering van een meerpartijstelsel en vrije verkiezingen, daarna volgde een grondige en grotendeels geheime voorbereiding van nationale onafhankelijkheid en de afkondiging van soevereiniteit in september 1989. Ten slotte, na vele politieke verwickelingen die tot verdere radicalisering leidden, verklaarde Slovenië zich in juni 1991 onafhankelijk.

Ook Kroatië reageerde op de opkomst van de nationalistische beweging in Servië. In 1970 was een eerdere oprisping van Kroatisch nationalisme binnen de partij en bij culturele instellingen met geweld onderdrukt. Diverse politieke en intellectuele partijleiders waren vervangen of gevlucht, terwijl andere in de gevangenis terechtkwamen, onder wie de voormalige partizanenlei-

130 der, JNA-generaal en militair historicus Franjo Tuđman. Kroatië grensde aan Servië en er leefde een vrij grote Servische minderheid van meer dan een half miljoen mensen, die ruim waren vertegenwoordigd in de regering, de overheid en de republikeinse politiemacht. Naarmate de Servische nationalisten radicaler werden, begon de Kroatische elite zich steeds ongemakkelijk te voelen. Dit proces van radicalisering ging vergezeld van harde campagnes in Servische massamedia tegen moslims en Kroaten, waarbij het schrikbeeld van het fascistische Ustaša-regime uit de oorlogsjaren werd opgeroepen. In 1989 werd de nationalistische Kroatische Democratische Unie HDZ (*Hrvatska Demokratska Zajednica*) opgericht, waarvan Franjo Tuđman de leider werd. Onder zijn populistische leiderschap kon het etnisch-nationalisme zich ongehinderd ontwikkelen en werd de Kroatische bevolking politiek gemobiliseerd, net als in Servië.

De opkomst van het 'Kroatische fascisme'

Nadat eind 1989 was besloten tot invoering van een meerpartijenstelsel en verkiezingen, begon de HDZ een nationalistische campagne in Kroatië. In deze campagne werd bewust verwezen naar oude Kroatische symbolen, de droom van een Groot-Kroatisch Rijk en de Ustaša-beweging van voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. De campagne richtte zich ook op de mogelijke Servische dreiging en de 'barbaarse' inborst van de Serviërs. Tijdens massabijeenkomsten maakte Tuđman opmerkingen als: 'Goddank is mijn vrouw niet joods of Servisch' en 'Bosnië en Herzegovina behoort tot de Kroatische natie'. Hij werd luid toegejuicht. Buiten Kroatië vond mobilisatie plaats van Kroatische gemeenschappen, die deels bestonden uit Kroaten die in 1945 en 1970 waren gevlucht.

De polarisatie binnen Joegoslavië was niet meer te stoppen. In april 1990 won de HDZ de verkiezingen met grote overmacht en in mei werd Tuđman president van Kroatië. De onafhankelijkheidsverklaring volgde in juni 1991.

4. Van politieke polarisatie tot massaal geweld

Joegoslavië was geen democratie en ook geen rechtsstaat. De instituten die het monopolie op geweld bezaten — de politie, het leger en de diverse geheime diensten — waren maar tot op zekere hoogte neutraal. Toch waren individuele en collectieve uitingen van geweld in het dagelijks leven betrekkelijk zeldzaam.

Het Joegoslavische volksleger JNA telde zo'n 70.000 officieren, van wie ongeveer 70% Servisch of Montenegrijns was. De overgrote meerderheid van het officierskorps beschouwde de JNA hoofdzakelijk als de nationale hoeder van de Joegoslavische federatie en het partijcommunisme. In de nationale strategische doctrine was rekening gehouden met vijandelijke aanvallen. Vanwege de centrale ligging van Bosnië en Herzegovina waren grote militaire installaties en voorraden hier geconcentreerd.

Parallel aan het nationale leger werd een paramilitaire organisatie opgericht, de zogeh-

Servische paramilitairen verbranden de Kroatische vlag tijdens de inname van een dorp, najaar 1991.
Foto: Ron Haviv

ten Territoriale Defensie (TO, *Teritorijalna Odbrana*). Deze strijdmachten waren per republiek georganiseerd en bestonden uit tienduizenden arbeiders, boeren en burgers. Ze waren goed getraind en uitgerust, zodat ze in het geval van een vijandelijke aanval snel konden worden gemobiliseerd en als guerrillatroepen worden ingezet. De TO had zijn eigen commandostructuur en zijn eigen (voornamelijk lichte) wapens en voorraden. In de TO hadden veel Joegoslavische mannen militaire training en ervaring opgedaan. Grote hoeveelheden wapens en munitie waren overal en voor vrijwel iedereen verkrijgbaar.

Er ontstonden gewapende groepen paramilitairen, milities en benden, en ook lokale krijgsheren lieten zich gelden. Soms werkten ze nauw samen met de JNA, het Kroatische en later het Bosnisch-Servische leger en soms werkten ze zelfstandig. In ieder geval speelden ze een belangrijke rol in de toename van het geweld. Zodra duidelijk werd dat de politieke elites in Belgrado, Zagreb en later ook in Sarajevo aanstuurden op een burgeroorlog in Kroatië en later in Bosnië, werden de paramilitaire groepen actief. Ze waren verantwoordelijk voor veel van de meest extreme wredeheden die in de eerste helft van de jaren negentig werden begaan tegen weerloze burgers in Joegoslavië.

Leden van een Servische paramilitaire eenheid schoppen tegen de lichamen van de eerste moslimdoden in de oorlog in Bosnië, voorjaar 1992.

4.1 Conflict en oorlog in Bosnië en Herzegovina

‘Jullie willen Bosnië en Herzegovina meeslepen in dezelfde ellende waarin Slovenië en Kroatië al zijn meegesleept. Geloof me, jullie helpen Bosnië en Herzegovina naar de verdoemenis, net zoals jullie verantwoordelijk zijn voor de mogelijke vernietiging van de moslimbevolking. Want de moslims kunnen zichzelf niet verdedigen als het oorlog wordt. Hoe willen jullie voorkomen dat iedereen wordt gedood in Bosnië en Herzegovina?’

Radovan Karadžić, 14 oktober 1991

In maart/april 1992 breidde de oorlog zich uit naar Bosnië en Herzegovina, de centrale republiek van Joegoslavië. De JNA en Servische strijdkrachten vielen diverse steden aan bij de grens met Servië in het noorden van de republiek. Begin maart 1992 verklaarde de regering van de Bosnische president Izetbegović Bosnië en Herzegovina onafhankelijk. Kort daarna braken er gevechten uit in en rond Sarajevo, de hoofdstad van de voormalige Joegoslavische republiek. Deze oorlog zou drieënhalf jaar duren, tot november 1995.

Het verloop van de oorlog maakte duidelijk hoe gecompliceerd de etnische en ideologische samenstelling van de bevolking in het voormalige Joegoslavië was. Dat gold met name voor

Bosnië en Herzegovina. Bij de gevechten waren zeker tien partijen betrokken, die soms samenwerkten en soms tegen elkaar streden. Het betrof voornamelijk Serviërs, Kroaten en Bosnische moslims.

De oorlog eiste tal van slachtoffers. Sommige burgerslachtoffers kwamen om tijdens gevechten, maar de meeste stierven als gevolg van grootschalige ‘etnische zuiveringen’, wat in de praktijk vaak neerkwam op regelrechte volkerenmoord. De etnische zuiveringen resulteerden in een grote stroom vluchtelingen en veroorzaakten een enorme materiële schade.

Etnische zuivering

‘Etnische zuivering’ is een eufemisme dat door de daders wordt gebruikt om hun ware intenties en praktijken te verdoezelen. Deze praktijken komen neer op langdurige, vijandige en gewelddadige activiteiten van een georganiseerde partij tegen een vrijwel weerloze bevolkingsgroep, waarvan de leden uitsluitend doelwit zijn omdat ze tot die bevolkingsgroep behoren. Het is niet eenvoudig om dit concreter te formuleren, een regelmatig voorkomend probleem bij (burger)oorlogen, massaslachtingen en genocide.

5. Slachtoffers

Een VN-commissie schatte dat eind 1994 zo’n 200.000 mensen waren gedood, terwijl ongeveer 50.000 mensen zouden zijn gemarteld in 800 Bosnische gevangenkampen en detentiecentra. Inmiddels is de schatting van het aantal dodelijke slachtoffers naar beneden bijgesteld tot 150.000 in de oorlog als geheel. Voor Bosnië gaat men uit van 100.000 doden.

Volgens het meest recente onderzoek van het Onderzoeks- en Documentatiecentrum in Sarajevo, en de demografische gegevens van het bureau van de Aanklager van het ICTY, zijn er van de 1,89 miljoen Bosnische moslims zo’n 60.000 vermoord. Van de 1,36 miljoen Serven in Bosnië zijn er ongeveer 25.000 vermoord, en aan de Kroatische kant waren er bijna 8.000 slachtoffers. Aan de kant van de Bosnische moslims vielen er dus de meeste slachtoffers, meer dan twee keer zoveel als aan Servische zijde, en bijna acht keer meer dan aan Kroatische zijde.

In totaal kwamen er bijna evenveel burgers als soldaten om het leven. Hoewel mannen van alle drie de strijdende partijen zich schuldig maakten aan verkrachtingen van vrouwen uit ‘vijandelijke groepen’, kan alleen de systematische verkrachting van moslimvrouwen worden beschouwd als doelbewuste oorlogsstrategie en ‘etnische zuivering’ van Servische kant.

5.1 Vluchtelingen

De helft van de totale vooroorlogse bevolking van Bosnië en Herzegovina werd op een of andere manier uit haar vertrouwde omgeving verdreven. Bij de Bosnische moslims gaat het zelfs om 60%. Het is onmogelijk te zeggen hoeveel mensen al waren gevlucht voordat hun gemeenschap werd aangevallen, hoeveel er direct na een aanval vluchtten of moesten vluchten en hoeveel er later werden verjaagd. Vluchten voordat een gemeenschap daadwerkelijk wordt

Politieke gevangenen in het Manjača-kamp in Bosnië en Herzegovina
Bron: ICTY

aangevallen, wordt ‘etnische zelfzuivering’ genoemd. Het is echter wel zo dat vrijwel geen enkele Joegoslavische vluchteling zijn of haar woning vrijwillig verliet.

We kunnen diverse conclusies trekken. In de eerste plaats vielen er vele doden onder alle strijdende partijen en gingen er veel gebouwen en bezittingen verloren. Ten tweede droegen alle partijen bij aan de ontwikkelingen die tot de oorlog leidden, zij het op verschillende manieren. Bovendien hebben alle partijen zich tijdens de oorlog in diverse gevallen schuldig gemaakt aan tegen bevolkingsgroepen gerichte gruweldaden en massaslachtingen. Hieruit volgt, en dat is het derde punt, dat er geen partij, etnische groep of bevolkingsgroep is die kan worden beschouwd als enige dader, zoals er ook niet één slachtoffergroep is. Sterker nog: binnen elke betrokken etnische categorie waren er zowel daders als slachtoffers. Dat betekent overigens niet dat alle partijen in gelijke mate aansprakelijk en schuldig zijn. De Bosnische Serviërs begonnen de eigenlijke oorlog, met doorslaggevende militaire steun uit Servië zelf. Bovendien pleegden Servische troepen veel meer oorlogsmisdaden dan de andere betrokken partijen.

5.2 Srebrenica

Een van de grootste oorlogsmisdaden vond plaats tussen 6 en 16 juli 1995, toen het Bosnisch-Servische leger onder het commando van Ratko Mladić en het politieke leiderschap van Radovan

Karadžić de 'veilige' enclave in het stadje Srebrenica innam. Tienduizenden Bosnische moslims hadden er hun toevlucht gezocht om te ontsnappen aan de etnische zuiveringen elders in de regio. De formele beveiliging was in handen van een slecht bewapend Nederlands VN-bataljon (ongeveer 370 vredessoldaten). De Nederlandse VN-militairen konden niet voorkomen dat de Serviërs het gebied bezetten. Ze kregen niet de beloofde luchtsteun waar ze herhaaldelijk om hadden gevraagd, anders hadden ze de Servische aanval misschien nog kunnen afslaan. Nadat de stad was ingenomen, werden de moslimmannen door het Bosnisch-Servische leger gescheiden van de vrouwen en de kinderen. Deze werden in vrachtwagens en bussen afgevoerd naar een gebied dat in handen was van de Bosniërs. De mannen werden naar een andere plek gebracht en vervolgens geëxecuteerd, de meeste tussen 13 en 15 juli. Meer dan 7000 moslimmannen werden tijdens deze massa-executies gedood.

Het duurde even voordat dit nieuws doordrong tot de rest van de wereld en nog langer tot de wereld begreep dat dit een onmiskenbare daad van genocide was van het Bosnisch-Servische leger. In augustus 1995 besloot de internationale gemeenschap uiteindelijk dat de Verenigde Staten, de NAVO en de VN harder moesten optreden tegen de Serviërs. De gruwelijke moordpartijen bij Srebrenica hebben zeker een rol gespeeld bij deze beslissing. Vanaf eind augustus werden Servische doelen rond Sarajevo en elders in Bosnië stelselmatig gebombardeerd door NAVO-vliegtuigen. Hierdoor werden de Bosnische Serviërs en de leiders in Servië zelf gedwongen om zich terug te trekken, vredesbesprekingen aan te gaan en overeenstemming te bereiken over beëindiging van de oorlog.

6. Het Joegoslavië-tribunaal en het Verdrag van Dayton

Bijna drie jaar lang had de door de VN vertegenwoordigde internationale gemeenschap geen oog voor de oorlog en de wreedheden in Bosnië en Herzegovina. De VN beperkten zich tot halfslachtige maatregelen: eindeloze onderhandelingen, een wapenembargo en beperkte humanitaire hulp. De grondtroepen van de VN-vredesmacht hadden een zeer beperkt mandaat.

Journalisten ondernamen ondertussen moedige pogingen om de wereld te informeren over de massamoorden in Joegoslavië. Ze bezochten door de Serviërs geleide concentratiekampen, deden verslag van de mensonterende leefomstandigheden en behandeling van Kroatische gevangenen en gedetineerde moslims, en deden onderzoek naar andere oorlogsmisdaden. Onder druk van de publieke opinie namen de VN uiteindelijk hun verantwoordelijkheid en startten ze een onderzoek naar de oorlogsmisdaden, de misdaden tegen de menselijkheid en de genocide in Joegoslavië. In februari 1993 richtte de Veiligheidsraad het Joegoslavië-tribunaal ('International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia of ICTY') op, dat werd gevestigd in Den Haag. Het Joegoslavië-tribunaal was het eerste internationale strafhof sinds de processen van Neurenberg na de Tweede Wereldoorlog. De aanklagers stelden meer dan 160 verdachten in staat van beschuldiging, onder wie de belangrijkste verantwoordelijken voor de rampzalige oorlog in Joegoslavië. Slobodan Milošević was het eerste staatshoofd dat werd vervolgd voor oorlogs-

Karadžić voor het Joegoslavië-tribunaal
Bron: ICTY

misdaden en genocide. Hij stierf voordat het vonnis was uitgesproken. Nu er een strafzaak loopt tegen de inmiddels gearresteerde Karadžić en Mladić worden de opdrachtgevers voor de massamoord in Srebrenica wellicht alsnog bestraft.

De oorlog zelf eindigde in november 1995, toen alle betrokken partijen onder druk van de VS en de internationale gemeenschap het Verdrag van Dayton ondertekenden. Het Verdrag van Dayton vormt de basis van de huidige indeling van Bosnië en Herzegovina, dat bestaat uit twee entiteiten: de Servische Republiek met 49% van het grondgebied en de Moslim-Kroatische Federatie met de resterende 51% van het grondgebied.

Het drama in Joegoslavië resulteerde in povere leefomstandigheden voor het grootste deel van de bevolking, en veel mensen hebben het nu veel slechter dan in 1985. De ondergang van de oude federatie leidde tot de vorming van zeven nieuwe staten: Slovenië, Kroatië, Servië, Montenegro, Macedonië, Kosovo en de sterk verdeelde staat Bosnië en Herzegovina. Aan het geweld is dan wel een einde gemaakt, maar de vrede is onder druk getekend en beide entiteiten staan onder leiding van nationalistische politici die voortdurend met elkaar overhoop liggen. Na zestien jaar vrede ziet de toekomst van Bosnië en Herzegovina er nog steeds weinig rooskleurig uit.

Up To \$5 Million Reward

Wanted

For crimes against humanity

Slobodan Milosevic
President of the Federal Republic of Yugoslavia

For genocide and crimes against humanity

Radovan Karadzic

Ratko Mladic

REWARDS FOR JUSTICE
Post Office Box 96781 • Washington, D.C. 20090-6781 U.S.A.
email: mail@dssrewards.net • www.dssrewards.net
1-800-437-6371 (U.S.A. Only)

Milosevic, Karadzic, and Mladic have been indicted by the United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia for crimes against humanity, including murders and rapes of thousands of innocent civilians, torture, hostage-taking of peacekeepers, wanton destruction of private property, and the destruction of sacred places. Mladic and Karadzic also have been indicted for genocide.

To bring Milosevic, Karadzic, and Mladic to justice, the United States Government is offering a reward of up to \$5 million for information leading to the transfer to, or conviction by, the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia of any of these individuals or any other person indicted by the International Tribunal.

If you believe you have information, please contact the nearest U.S. embassy or consulate, or write the U.S. Department of State, Diplomatic Security Service at:

'Wanted' poster. 'Beloning
5 miljoen dollar'
Bron: ICTY

Onherstelbare schade

Na de tweede Kroatische legeraanval op Servische enclaves in Kroatië, in augustus 1995, werden tv-beelden getoond van vluchtende Servische burgers. Hierbij was te zien hoe een Servische boerenfamilie op de vlucht sloeg. De vader zat met een grimmige blik achter het stuur van zijn tractor, met daarachter een kar met huisraad en zichtbaar angstige vrouwen en kinderen. Ze reden in volle vaart over een smalle weg langs een bos. Langs de kant van de weg stond een krijsende Kroatische vrouw van middelbare leeftijd voor haar huis. Ze schold de passerende vluchtelingen uit en bekogelde ze met grote stenen. Deze beelden symboliseren waar misschien wel de grootste schade zit. Het voormalige Joegoslavië was een multi-etnisch en multicultureel land waarin men zich min of meer vrijelijk kon bewegen. Nu zit het grootste deel van de bevolking op een klein grondgebied opgesloten binnen hun eigen etno-nationale groep. Ze zijn aan alle kanten ingesloten door grenzen en zitten vol bittere herinneringen, terwijl angst en haat nog steeds regeren. Het zal nog vele generaties duren voordat deze schade is hersteld.